

Geç Osmanlı'da Evliliği Teşvik, Ailenin Kurulması ve Uygulanan Sosyal Politikalar Bağlamında İzdivaç Meselesi (1900-1920)

Meral ŞAHİN¹

Öz

Osmanlı Devleti'nde toplumsal yapının en temel taşı aile kurumu olmuştur. Mutlu bir aile yuvasının kurulması sağlıklı nesiller yetiştirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Türk toplumunda aile aynı zamanda tüten bir ocak olarak görülmüş ve nüfusun sürekliliği ile bu ocağın evlatlar tarafından söndürülmeden gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir sacayağı olduğu düşünülmüştür. Bu çalışmanın temel amacı; Osmanlı Devleti'nde 1900-1920 yılları arasında evlilik kurumunun teşvik edilmesi için yürürlüğe konulan kanunlar çerçevesinde takip edilen sosyal politikaları incelemektir. Araştırmanın hedefi devletin uyguladığı ve desteklediği sosyal politikalar bağlamında aile kurumunun nasıl şekillendiğidir. Çalışmada tümevarım metodu kullanılmıştır. Osmanlı Devleti, aile kurumuna özel bir önem vermekte, evlilik müessesesini teşvik etmektedir. Evlilik karşıtı veya aileyi olumsuz etkileyecek olaylar ve gelişmeleri en baştan önlemeye yönelik tedbirler almaktadır. Yeni aile kuracak bireylere işretten kaçınılması, israf ve aşırılıklara kaçmadan evlenmeleri tavsiye edilmektedir. Doğacak çocuklara padişah ailesinin taşıdığı isimlerin verilmesi ile vatandaşlık aidiyeti geliştirilmeye çalışılmaktadır. Nüfusun devamı evliliği teşvikte önemli bir etken olmuştur. Evlenecek çiftlere padişah tarafından altın bilezik verilmesi konunun ne kadar önemsendiğinin en temel göstergelerinden birisidir. Özellikle İran tebaasına mensup şahıslarla olan evliliğin önlenmek istenmesi dikkati çekmektedir. Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminden sonra girdiği dağılma döneminde bile aile kurumunun varlığının devam etmesi için evlilik kurumunu teşvik etmesi dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, demografi, Osmanlı devleti, sosyal politikalar.

¹ Öğr. Gr. Dr. Yozgat Bozok Üniversitesi Rektörlüğü, Ortak Dersler Bölümü, E-posta: meral.sahin@yobu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8937-1128.

ŞAHİN, M. (2026). Geç Osmanlı'da Evliliği Teşvik, Ailenin Kurulması ve Uygulanan Sosyal Politikalar Bağlamında İzdivaç Meselesi (1900-1920). *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 26(70), 213-247. DOI: 10.21560/spcd.vi.1648949

The Issue of Matrimony in the Context of Encouraging Marriage, Family Formation and Social Policies in The Late Ottoman Period (1900-1920)

Abstract

The family institution was the fundamental building block of social structure in the Ottoman Empire. Establishing a happy family home was considered essential for raising healthy generations. In Turkish society, the family was also seen as a hearth that must remain alight, ensuring the continuity of the population and its transmission to future generations without disruption by the children of this hearth. The primary objective of this study is to examine the social policies implemented within the framework of laws enacted between 1900 and 1920 to encourage marriage in the Ottoman Empire. The research aims to analyze how the family institution was shaped in the context of the social policies applied and supported by the state. The study employs the inductive method. The Ottoman Empire placed special emphasis on the family institution and actively encouraged marriage. Measures were taken from the outset to prevent anti-marriage sentiments or developments that could negatively impact the family structure. Individuals intending to establish new families were advised to avoid libation, extravagance and excessive celebrations in their weddings. It was attempted to reinforce citizenship belonging by naming newborns after members of the royal family. The continuity of the population was a key factor in encouraging marriage. One of the most significant indicators of the importance attributed to marriage was the tradition of gifting gold bracelets to newlywed couples by the sultan. Notably, there was a deliberate effort to prevent marriages with individuals of Iranian nationality. Even during the Ottoman Empire's period of disintegration after the period of decline, efforts to sustain the family institution through the promotion of marriage remained evident.

Keywords: *Demography, family, Ottoman empire, social policies.*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile birlikte başlayan hukuk reformları süreci ile aile konusunda önemli adımlar atılmıştır. Bu süreç sonrası 19. yüzyıl şartları içerisinde özellikle şer'i hukuk sahasına giren konularda daha romanist eğilimlere rastlanıldığı görülmektedir. 8 Ekim 1917 tarihini taşıyan “*Osmanlı Hukûk-ı Aile Kararnâmesi*” (Ünal, 1991) bazı alanlarda başarılı olmuşsa da bunun yanı sıra değişik nedenlerden dolayı 1919 yılı Haziran'ında yürürlükten kaldırılmıştır. Kanuna göre kadına boşanma hakkı veriliyor ve ‘*taaddüd-i zevcât*’ (çok evlilik) zorlaştırılıyordu. Bütün dinlerin mensuplarına standart bir kanunnâme hükmü uygulanmak isteniyordu (Kurnaz, 1991; Ortaylı, 2007). 157 maddeden oluşan “*Hukûk-ı Aile Kararnâmesi*” yürürlükte olan Osmanlı medeni kanunu hükmündeki Mecelle'ye ek olarak getirilmiş bazı hususları içermekteydi. Osmanlı Devleti açısından yerli ve milli olarak hazırlanmış bir kanun olan Mecellenin dışarıda bıraktığı konulardan aile hukukunu konu edinmiş olan yeni kanun ile gayrimüslim Osmanlı tebaasının aile hukuku tanzim edilerek evlenme ve boşanmanın resmiyete bağlanması ve tescil edilmesini sağlamıştır (Çeker, 2016). Böylece Müslim ya da gayrimüslim bütün Osmanlı tebaasının hukuksal açıdan kanun önünde ve kanunun eşitliği ilkesi çerçevesinde bir olması hedeflenmekteydi. Gayrimüslim halkın yıllardan beri hukuk önünde eşit olmadıklarını iddia eden düşünce ve fikirlerinin önüne de set çekilmiş olunacaktı. Bu konuda Avrupa büyük devletlerinin Osmanlı Devleti'ne yapmış oldukları baskının önlenmesi diğer bir hedef olduğu düşünülebilir.

Tarihi çağlardan itibaren bütün yazılı metinlerde aile toplumun temel taşı olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede aile hukuku da kanunlarla düzenlenmiştir. Ailenin kuruluşu, bireylerinin birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları, soy bağının oluşması ve sonlandırılması, korunmaya muhtaç aile bireylerinin durumu gibi konular detaylı olarak bu kanunlarda yer almıştır (Zeytin ve Ergün, 2018). Günümüzün ailesi küçük aile denilen eşler ve evlenmemiş çocuklardan oluşan bir aile yapılanmasıdır. Toplumsal anlamda büyük değişikliklerin yaşandığı 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başlarında yürürlüğe giren aile hukukundaki velâyet hakkının kullanılması ile bunun yanında kadının eşinin yerleşim yerine tabi olması ile onun soyadını taşıması gibi temel hususlar kanunlarda yer almıştır. Günümüzde kadınlar kendi soyadlarını

eşinin soyadı ile birlikte kullanabilmektedir (Dural et al., 2005). Aile kanunu bu anlamda ailenin hukuki düzeni ve oluşması, sürecin işleyişi ve sonlanması gibi olaylarla yakından ilgilenmiştir. Kamu hukukunca, bir arada yaşasın veya yaşamasın aralarında soy bağı olanlar ailenin bireyleridirler (Tekinay, 1978). Yürürlükte olan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre, “Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilâtı kurar” demektedir (T.C. Anayasası, No. 17863). Aile hukukunun anayasal olarak güvence altında olması sağlam aile birlikteliklerinin kurulmasının yegâne güvencesi olmuştur.

Sanayi öncesi toplumlarda akrabalar ve aile bireyleri güçlerini birleştirmişlerdir. Bu durum sanayi öncesi toplumların genel bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır (Goody, 2002). Ailede mevcut bireylerin sayısı ve bunların sahip oldukları işlevsellikleri geçmişten günümüze gelen süreç içerisinde sürekli olarak değişerek her dönem için yeni bir şekil ve fonksiyonellik kazanmıştır (Türkiye'de Aile, 2010). XX. yüzyılın doğal koşulları içerisinde sürekli büyüme gösteren ve bu bağlamda gelişen sanayi ve endüstrisi oldukça fazla sayıda işgücü istihdamına ihtiyaç gösterdiğinden bu koşullar içerisinde yaşamaya çalışan aileler tabii olarak bu süreçten etkilenmek zorunda kalmışlardır (Nirun, 1994). Osmanlı Devleti'nde anayasal bir hareket olan II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası Avrupa'da benzer dönüşümlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çerçevede değerlendirilecek olursa toplumsal anlamda XX. yüzyıl içerisinde kadınlar Avrupa'da sosyal anlamda büyük bir toplumsal hareketlenme ve sosyal dönüşüm evresi yaşamışlardır. Avrupa'da yaşanan bu durumun bir benzeri Osmanlı Devleti içerisinde de kendisini göstermektedir. “Genç Osmanlılar” ve “Jön Türk Hareketi” olarak isimlendirilen fikirsel etkileşim süreci toplumsal yapıyı etkilemiş bu çerçevede yeni bir arayış içerisine girilmesini sağlamışlardır. Osmanlı toplum yapısının en önemli unsurlarından biri olan kadınlar kendilerini fikirlerini rahatça ifade edebilecekleri bir sosyal hareketlilik içerisinde bulmuşlardır (Bige, 2023). Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'e giden tarihi süreçte kadının toplumsal yapıdaki rolü ile ilgili çeşitli çekişmeler ve bu bağlamda tartışmalar da dile getirilmiştir (Bige, 2023). İkinci Meşrutiyet sonrası gelişen süreçte aile içerisindeki kadının rolü daha

belirgin hale gelmiş olup belirgin bir biçimde ivme göstererek toplumsal yaşamdaki rolü artış göstermiştir. Araştırmacının makaleye katkı oranı %100 olup herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu çalışmada; araştırmanın problematiği ve amacı olarak, geç Osmanlı'da en çok tartışılan konulardan biri olan evlenme konusu ele alınmaktadır. Kaynaklarda izdivaç olarak kullanılan kavram toplumsal anlamda her zaman ilgiyle karşılanmıştır. Osmanlı Devleti'nde resmî belgelere yansıyan hususlara göre evlilik müessesesi niçin ve hangi gerekçelerle teşvik edilmektedir? Evliliği teşvik etmeye yönelik böyle bir politikanın toplumsal yaşamda yoğun olarak uygulanmasına neden özel bir önem verilmektedir? Nüfusun azalmasının evlenmenin teşvik edilmesiyle doğrudan bir ilgisi var mıdır? Üretici ve doğurgan nüfusu oluşturan gençlerin savaşlarda sürekli kayıplara uğraması ülkenin geleceği olan genç nüfusun azalmasıyla toplumsal ve sosyal anlamda hangi problemleri beraberinde getireceği öngörülmektedir? Osmanlı Devleti'nin bütün olumsuzluklara rağmen Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası olmak üzere ülke için hayati önem taşıyan nüfus sorununa yaklaşımı nasıl olmuştur? Osmanlı Devleti'nde vilâyetler bazında mülki ve askeri erkânı oluşturan ve kamu hizmetini yerine getiren görevliler bizzat bu işle görevlendirilmişlerdir. Bu ve benzeri soruların belgeler ışığında aydınlatılması esas alınmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada sosyal bilimlerde çokça kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden belge inceleme yöntemi ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Nitel veri analizi, bir araştırmacının elde ettiği verileri düzenleyip, analiz birimlerine ayırarak sentezlemesini yaptığı ve biçimleri ortaya çıkardığı ve sonuçta hangi verileri sonuç raporuna yazacağına karar verdiği bir bilimsel süreçtir (Keçici, 2020). Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi'nde yer alan resmi veriler bu çalışmada esas olarak kullanılmıştır. Bunun yanında döneme ait diğer kaynaklar kullanılarak problemin çözümü kuvvetlendirilmiştir. Bulgular üzerinden alan araştırması derinleştirilerek neden ve niçin sorularının cevabı bulunmuştur. Belgeler konularına göre tasnif edilmiş, kendi içerisinde tutarlı olarak irdelenmiş ve bölüm alt başlıkları halinde değerlendirme ve raporlama süreci geliştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde evliliği teşvik bağlamında neler yapılabildiği ile evliliğe engel olabilecek unsurların tespiti ve benzeri davranış biçimlerinin uygulanan sosyal politikalar bağlamında değerlendirilmesi ile sınırlı tutulmuştur. Aile kavramının önemi, Osmanlı Devleti'nin ailenin oluşumuna olan katkısı değişik yönlerden alan daraltması yapılarak değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Aile ve Tanımı

Aile araştırmaları ile ilgili yeni metotlar geliştirilmiş olup detaya indikçe ayrı anabilim dalları olarak karşımıza çıkmaktadır (Miller, 1996). Ailenin terminolojik ve kavramsal anlamda pek çok tarifi yapılmıştır. Bilgin ve Yıldırım'a göre aile, aralarında evlilik bağı ile oluşmuş, kan veya hısımlık gibi yakınlıklara dayalı olarak birlikte yaşayan topluluktur (Bilgin, 1991; Yıldırım, 2023). Kınalı-zâde Ali Efendi yaşadığı döneme göre kavramı örneklendirmiştir. Ona göre insan yaratılışı icabı medenidir. İnsan için bir yurda ve bir eve ihtiyaç vardır. Bu evi kurabilmek ve zürriyeti devam ettirebilmek içinse aileye ihtiyaç bulunmaktadır. Ali Efendi ailenin olmazsa olmazlarının, baba, anne, çocuklar, hizmetçi ve beslenmeyi temin eden yiyeceklerden oluştuğunu belirtmektedir (Kınalı-zâde, ty). Antoine ise ailede özel hayatın bireysel çerçevede ortaya çıktığını düşünmektedir (Antoine, 2010). Buna göre aile kavramının genellikle anne, baba, çocuklar ile birinci dereceden kan bağı ile birbirine bağlı akrabalar olarak şekillendiği söylenebilir.

Ailenin kavramsal olarak tanımı toplumdan topluma veya yapılan nitelendirmelere göre farklılıklar içerebilir (Ülken, 1991). Ancak önemli olan bir toplumun yapısını ve geleceğini teminat altına alıp korumak ve saygın bir yer kazandırılmak isteniyorsa buna aileden başlanmalıdır (Erinç, 2008, s. 18-23). Ailede başlayan sosyalleşme başka ortamlarda ve sosyal ilişkilerde artarak devam eder ve kişiyi birey haline getirir (Lahaye et al., 2011). Emile Durkheim'e göre aile; ortamın bileşimindeki ögeler, nesnelere ve olgular ile kişilerden oluşmaktadır. Durkheim, aileyi toplumbilime giriş unsurları çerçevesinde sosyolojik olarak yeniden değerlendirmiştir (Durkheim, 2013). Başka bir tanımlamada aile bireyin toplumsallaşmaya başladığı önemli bir kurum olarak betimlenmektedir. Bu anlamı ile düzen ve dengeyi sağladığı belirtilmektedir (Deniz et al., 2021). Kavram hakkında farklı görüşler ve

tanımlar ortaya konulması fikrinsel olarak terimin daha zengin hale gelmesine katkı sağlamış olmalıdır.

Goody, ailenin tarihinin genellikle modern dönemle uğraşan Avrupalılar tarafından kullanıldığını iddia etmektedir. Bu tanım geniş bir anlamda ailenin sosyolojik boyutuna özellikle vurgu yapmaktadır (Goody, 2002). Ancak kavram sadece batıda değil doğu dünyasında da tartışılmaktadır. Ailenin birlik ve beraberliğine vurgu yapan ve önem veren klasik toplumlar böylelikle aile fertlerini her türlü olumsuzluktan korumayı hedeflemişlerdir (Bay, 2018). Klasik Batı toplumlarında da “*iyi aile*” devletin vazgeçilmez temeli olarak görülmüştür (Perrot, 2008). Hangi toplumsal yapıda yer alırsa alsın genel anlamda ‘iyi aile’ kavramına vurgu yapıldığı belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kavram çerçevesinde odaklanıldığında ailenin toplumsal anlamda kuruluşu Türk Milletinin varoluşunda düşünce aşamasından başlamak üzere Türk ailesi ve akrabalığı önemli bir konuma sahip bulunmaktadır (Güzel, 2019). Buna göre klasik Osmanlı ailesi önceki dönemlerin kültürel ve toplumsal izleri üzerinde gelişme gösteren ve evrimleşen bir kurumsal yapı olarak kendisini göstermektedir. Osmanlı aile yapısı çok yoğun olarak toprağa dayalı bir ekonominin etkilerini taşımaktadır. Bu kavram din boyutunda değerlendirilirse yoğun olarak İslami niteliklerle daha önceki devirlerin etki ve izlerini kendi üzerinde taşımaktadır. Osmanlı ailesini dış dünyaya açan gelişmeler devletin batıya yönelmesi ve batı kurum ve kuruluşlarının etkisi altında gelişen Tanzimat dönemi ile birlikte başlamıştır (Doğan, 2009). İlber Ortaylı'ya göre aile temel üretim birimi olduğundan bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da doğal olarak geniş aile tipindedir (Ortaylı, 2008). Osmanlı öncesi eski Türk ailesinin kan akrabalığına dayandığı, pederi bir aile olduğu, özel mülkiyete sahip bulunduğu, kadının ve çocukların aile içerisinde hür olup saygı gördüğü hususları gözden uzak tutulmamalıdır (Donuk, 1991; Cebeci, 2009). Osmanlı-Türk aile yapılanmasında kendisinden önceki Orta Asya geleneklerinden izler taşıdığı gibi bu tarihi süreçte bütün üretim ilişkilerinde aile bireylerinin de aktif olarak yer aldığı savı ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede ailedeki çocuk sayısının emek-işgücü bağlamında değerlendirilerek aileye katkı sağladığı izlenimi ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal anlamda gerek doğu ve gerekse de batı karakteristik özelliklerine sahip olsun, bütün toplumlar ve toplumsal değerler sürekli olarak değişmekte ve bu değişim ve dönüşüm farklı toplumsal özelliklere sahip oluşumlarda bile bazı benzerlikler göstermektedir. Geleneksel Ortadoğu ailesi ataerkil ve geniş bir aile yapısı niteliğine sahiptir. Aile içerisinde kadın ve erkeğin mevcut konumları dolayısıyla bu durum bireylerin toplum içinde de çok çeşitli farklılıklar gösterdiği hususunu ön plana çıkarmaktadır (Aile Politikaları, 1991). Dünya üzerinde az gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde ekonomi büyük ölçüde tarıma dayalı bulunduğundan tarımsal toplumun yapısı gereği grup dayanışması söz konusu olmakta ve bu durum toplumsal ilişkilerin dayanağını oluşturmaktadır (Kongar, 1991). Aile kurumu toplumsal anlamda farklılıklar gösterse de bireylerinin duygusal ve temel ihtiyaçlarını gidermeye çalışan sosyal bir nitelik göstermeye devam etmiştir (Deleş ve Aydemir, 2024). Aile bireylerinin geniş olarak değerlendirilmesi sadece birer fert ya da demografik anlamda nüfusu ifade etmemekte yaşam savaşında aileyi her türlü dış etmenlere karşı koruyan bir niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte üretim ilişkilerinin aile sayesinde güçlü olarak ayakta kaldığı gözlenmektedir. Aile sahip olduğu birey sayısı ne kadar fazla olursa daha fazla üretime katkı sağlayan ve toplumsal anlamda 'gücü' ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ailenin Oluşumunda Evlilik Müessesesi

Evlenme ve evlenmenin terminolojisinde yer alan "izdivâc" kelimesi; Arapça zevc kökünden gelmekte olup, evlenme, birbirine eş olma demektir. Yine bu kökten gelme, "tehhül" sözcüğü lügât anlamı olarak evlenmeyi ifade etmekte, "tezevvüc" ise zevce edinme, edinilme ve evlenme anlamlarını taşımaktadır (Devellioğlu, 2015). Şemseddin Sâmî Bey'in Kamûs-ı Türki'sinde izdivaç kelimesinin; birinci anlamıyla çiftleşme, çift olma ve ikinci olarak ise evlenme, evlenmek, anlamlarına gelmekte olduğu belirtilmektedir. Şemseddin Sami Bey bu bağlamda ikinci anlamı kullanmanın daha doğru olduğunu özellikle belirtmektedir (Sâmî, 2015). Toplumsal yaşamda evlilik ile ilgili terminolojinin ülkenin değişik coğrafyalarında ve farklı geleneklerin yaşandığı cemiyet hayatında yaşamını devam ettirdiği kuşkusuzdur.

Eski Türkler izdivaç halinde olmaya ev ve bark sahibi olmak diyorlardı. “*Bark*” kelimesi Göktürk Kitabelerinde mabet anlamında kullanılan bir sözcük olmuştur. Evlenme fiili, eski Türklerde bir “*koşulma*” yani bir arada olma, birlikte yaşama olayı olarak görülmekteydi (Sevinç, 1987). Batı Türkistan'da bir kitabede, yine bu çerçevede değerlendirildiğinde, “*oba*” kelimesi geçmektedir. Boyların birbirinden ayrılmasından “*ocak*”, “*ağul*” ve “*arış*” ortaya çıkmış olup buradan hareketle ocak, ateş yakılan yer, ocağı daima yanan, pederden evlâda intikal eden aile, soy veya sülale anlamına gelip bu çerçevede kullanılmaktadır (Oğuz, 2002). Dolayısıyla doğal olarak aile bütün kültürel ve sosyal değerleri bünyesinde toplamaktadır. Manevi bağlar aileyi bir arada tutmakta olup bu açıdan son derece önem taşımaktadır (Nirun, 1994). Orta Asya geleneklerinden başlayarak evliliği teşvik etmenin neslin devamı olarak görülmesinden dolayı önemsendiği anlaşılmaktadır. Bu geleneksel çerçevede hem yeni bir ailenin kurulması hem de anne ile babanın yanında kalan en küçük çocuğun ailenin bundan sonraki yaşam sürecinde hayati öneme sahip olması aileyi ‘*ocak*’ olarak belirgin hale getirmiştir.

Türkler yaşamları ve toplumsal gelenekleri gereği genellikle “*exogami*” yani diğer bir ifade ile dıştan evlenme esasına dayalı, velâyeti esas alan baba otoritesinin egemen olduğu “*monogali*” yani tek eşli ve küçük aile biçiminde bir yapılanmaya sahip olmuşlardır. Her ne kadar dıştan evlilik esas olsa da akrabalık bağları oldukça kuvvetlidir (Çimen, 2008). Anadolu'da kullanılan “*ocağından, otağına*” sözü aileden devlete geçişin önemine vurgu yapmaktadır. Milli ruh gerçeği ile milletin hizada (köy ve kasabada, evde sakin olanlar, göçebeliliğin aksi karşıtı) ve barışta ayakta tutan unsurları en iyi koruyan aile yapısı ile bunun mimarı olan köy yapılanması ailenin sağlam bir kale kimliği olarak görülmektedir (Yamakoğlu, 2015). Evlenme geniş anlamda toplumda doğru görülen ve belirli kanunlar çerçevesinde gerçekleşen bir olay olup erkek ve kadınların karı-koca ilişkileri kurmak üzere birleşmeleridir. Bu bağlamda aile evlenme, kan veya evlatlık edinme bağlarıyla birbirlerine bağlanmış aynı evde yaşayan aynı geliri paylaşan ve oynadıkları roller çerçevesinde “*karı-koca, ana-baba, evlat-kardeş*” gibi birbirlerine etki yapan kendilerine has bir görgüyü yaratıp kuşaktan kuşağa devam ettiren insanların topluluğudur (Şahinkaya, ty). Öyle anlaşılmaktadır ki; evlilik kurumunu teşvik etmek bakımından ortaya konulan ritüeller çerçevesinde aile kavramı etrafında saygınlık kazanan

bir olgu söz konusudur. Bu çerçeve bağına daha da güçlendirmek için birlikte yaşamayı ve bundan dolayı güç birliğini sağlamayı ortaya koyan bir gelişme söz konusudur.

Evlilik müessesesi, toplumsal yapı ve düzen için son derece gerekli ve önemlidir. Bu bakımdan böyle bir kurumsal yapılanma içerisinde yer alan kadın rol olarak, kendisine belirlenen hususlar çerçevesinde toplumsal görev ve sorumlulukları yerine getirmesi ile ancak mükemmel bir aile kurulabilmiş olmaktadır (Erkoç, 2010). Kadının toplumsal yaşamdaki yerine önemseyen Şemseddin Sami'ye göre "âli" (yüce, yüksek) demek kadın demektir (Bige, 2023). Kadınlar, birbiri ardı sıra gelen Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve onu takip eden dönemde Türk İstiklal Harbi ile erkeklerin sürekli savaş meydanlarında ve silâh altında bulunmalarından dolayı kadınların hemen her kurumda erkeklerin yerini almaya başladıkları görülmektedir (Dolunay ve Mazman, 2013). XX. yüzyıla gelindiğinde bu yüzyılın koşulları içerisinde Osmanlı toplumunda evlilik kurumuna yeni anlamlar yüklenerek yorumlama çabaları ortaya çıkmaya başlamıştır (Bay, 2018). Ortaya çıkan yeni toplumsal koşullar ekonomik güç ile birlikte kıyaslandığında XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyılın başlarında oldukça zorlayıcı hale gelmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan evliliği daha kolay hale getirmek için o güne kadar bilinenin aksine farklı yöntem ve metotlar geliştirerek aileyi oluşturacak koşulların daha sade ve az külfetli olmasına yönelik bir anlayış ortaya konulduğu söylenebilir.

Evliliği Zorlaştıran Bir Unsur Olarak Evlilik Gelenekleri

Dünden bugüne evlilik aileyi meşru temeller üzerine oturtan bir olgu olarak nitelendirilmektedir (Doğan, 2009). Eski Türklerde "toy" adı verilen düğün, evliliğin ilk aşamasını oluşturduğu için ailenin sosyoekonomik durumuna veya üretim ilişkilerine göre bu tür törenlere büyük önem verilmiştir (Türk, 2019). Türklerde hukuki anlamda evlilik akdi ve sözleşmesi ilk önce söz kesme ile başlıyor ve bundan sonra nişan ve düğünle yeni bir yuva kurulmuş oluyordu. Evlenmede kız tarafına bir nevi hediye olan "başlık" verilmesi temel bir gelenektir. "Kalın" ise babası sağ iken oğullarının evlenebilmesi için verdiği pay olup erkek evlada verdiği bu pay yanında çocukları arasında haksızlık olmaması adına kızına da "çeyiz" vermekteydi (Eröz ve Güler, 1998). Toplumsal etkenlerden yola çıkılarak daha başlangıçta yüklü miktarda

maddi gelire ihtiyaç ortaya çıkartabilecek geleneklerin bulunması bir yerde aile kurumunun kurulmasını oldukça zorlaştırmıştır. Başlangıçta evliliğin bir gereği olarak düşünülen bu tür eylemler gittikçe artan oranda genç hayatların bir araya gelmesine yönelik olumsuz bir tavır ve davranışa dönüşmüş olmalıdır.

Osmanlı Devleti'nde birbirleri ile evlenmek üzere karar veren çiftlerin evlilik, nikâh ve düğün gibi sosyal merasimlerin icra edilmesinden kaynaklı olarak aşırı harcamalar yapmaları, borca girmeleri aile yapısını olumsuz etkilediği gibi gereksiz israf ve harcamaların yapılması aile bütçelerini oldukça zor durumda bırakmaktaydı (Bay, 2018). Özellikle Anadolu halkının ekonomik ve sosyal olarak oldukça zorlaşmış bulunan koşulları dikkate alındığında toplumsal baskıya karşı koyabilmek oldukça zor olmuştur. Geleneksel hale gelmiş ve maddi külfet gerektiren ritüeller artık evliliği zorlaştırıcı adetler halinde kendisini göstermiş bulunmaktadır.

Düğünlerin salonlarda yapılması ile ilgili bir örnekte Sultan Abdülmecid İngiltere elçisi Canning'in balosuna katıldığında tepki toplamış ve Şeyhülislam da tepki olarak bu baloya katılmamıştır (Emiroğlu, 2012). Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid aile kurumuna büyük önem vermiş, teşvik etmiş kendisi de bu manada örnek bir aile reisi olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in oluşturulmasına önem verdiği aile albümleri bu konuda önemli birer belgesel kaynak durumundadır (Abdülhamid, 2009). Saray ve merkezi idareye mensup devlet adamları etrafında ortaya konulan evlilik gelenekleri hiç kuşkusuz Rumeli ve Anadolu coğrafyasındaki gelenekler ile farklılık göstermektedir. Ancak özellikle Tanzimat hareketinden sonra merkezi idare mensupları ve saray halkının yaptığı düğün gelenekleri merkezi bütçeye ağır ekonomik sonuçlar çıkarmıştır. Düğünlerdeki harcamalar halkın bütçesini zorladığı gibi merkezi devlet yöneticileri çerçevesinde gelişen uygulamalar devlet bütçesini zorlayıcı hale gelmiştir. Bütün bunlara rağmen sarayın halka örnek olması bakımından bu tür resmi etkinliklerde bulunması evliliği teşvik etmiştir.

Osmanlı toplumunda aydınlar ailede bir çocuğun nasıl yetiştirilmesi gerektiği konusunda fikirler yürüterek toplumu aydınlatma görevini üstlerine almışlardır. Ahmet Mithat Efendi çok yönlü kişiliği ile anne ve babanın evlat üzerindeki hak ve görevlerini anlatan eserine "*Ana baba evladın vesile-i tevlihidirler*" (varoluş sebebi) demektedir. Ailenin kuruluşunun anne baba

ve çocuklar üzerindeki önemine vurgu yapmaktadır (Ahmet Mithat, 2013). Maddi koşulların ağırlığı bir yana bırakılacak olursa Osmanlı aydınlarının evlilik ve aile oluşumundaki düşünce ve fikirleri ufuk açıcı olmuştur denilebilir. Genellikle içine kapanık bir toplumsal yapı izlenimi veren klasik Osmanlı ailesinin özellikle anne ve baba rolündeki bireylerinin ailedeki çocukların yetişmesi açısından ortaya koydukları çabalar takdire şayan olmuştur.

Evliliği Teşvik ve Aile Kurumunun Korunması

Osmanlı Devleti'nde evliliği teşvik bağlamında en çok tartışılan konulardan biriside kaynaklarda '*Taaddüd-i Zevcât*' olarak isimlendirilen kavramdır. Bu terim sadece erkeklerin birden fazla kadın ile evlenebileceği düşüncesinin aksine kadınların da birden fazla erkek ile evlenebileceğini ifade etmektedir (Kevser ve Ögüt, 1993). Ancak yaygın gelenekler doğrultusunda sadece erkeklerin birden fazla kadın ile evlenebilmesi için kullanılmıştır. Bir görüşe göre, dünya üzerinde savaşların sonucunda erkek nüfusun azalması ve kadın nüfusun fazla olup arada bir dengesiz nüfus dağılımının olmaması ve ortaya çıkabilecek toplumsal sorunlara karşı çok eşlilik gerçekleşmektedir ((Açık, 2019). Çocuk ve özellikle erkek çocuk sahibi olmak isteği ile neslin ve soyun devam etmesi düşüncesi dolayısı ile Osmanlı toplumunda az da olsa çok eşlilik görülmektedir (Polat, 2022). XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarındaki koşullar, neslin devam etmesi gerektiği konusundaki endişelerden yola çıkılarak bu tarz düşüncelerin ağırlık kazanmış olduğunu göstermektedir. Ancak çok eşlilik hareketlerinin Osmanlı Devleti'nin çok geniş coğrafyasında ve özellikle Anadolu'da kısıtlı olduğu görüldüğünden bireysel aile bazında evliliği teşvik amacıyla olduğunu söylemek oldukça zor görünmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Nisa Suresinde; "*Eğer velisi olduğunuz mal sahibi yetim kızlarla evlenmekle onlara haksızlık yapmaktan korkarsanız, onlarla değil, hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz. Şayet aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane almalısınız veya sahip olduğunuz ile yetinmelisiniz. Doğru yoldan sapmamanız için en uygunu budur*" buyurulmaktadır (Kur'an-ı Kerim, 1985). İslam dininde birden çok kadınla evlenmenin neslin çoğalması bakımından zaruri olduğu ve ahlaki kaidelere ve bilhassa da iffetin olabilmesi ve devam edebilmesi için caiz olduğu fikri üzerinde durulmuştur ((Ülken, 1992). Allah erkek ve kadını birbirine çekici

ve eğimli olarak yarattığı için insanlığın üremesi doğal olarak bu kurala bağlı olup aynı zamanda Hz. Peygamberin sünnetinin de bir gereğidir (Demircan, ty). Hz. Peygamber ve onun öncesi dönemlerde çok çocuk sahibi olmak önem taşıyan bir husus olmuştur. Bu açıdan çok evlilikte her zaman önemsenmiştir (Andiç, 2023). Bazı Osmanlı tarikat mensupları da çok eşliliği tercih ederek bu konuya ılımlı baktıklarını ve benimsediklerini göstermişlerdir (Yılmaz, 1990). Osmanlı Devleti'nde egemen olan İslam dini inancının çok eşlilikte koşulları yeterince sağlayamayanların birden çok evlilik ile ilgili olarak olumsuz bakması bu tür evliliklerin gerçekleşme oranını düşürmüştür denilebilir. Ancak bunun yanında maddi olarak güçlü olan bireylerin birden çok kadın ile evlilik yaparak bu eylemi gerçekleştirmiş oldukları savı etkinlik kazanmaktadır.

Meşrutiyet döneminin önemli düşünürlerinden birisi olan Mahmut Esat fikirlerinde çok eşliliği savunmuş ve bu durumun ilahi bir kanunun gereği olduğunu, insanların yaratılışı itibarıyla buna bir nevi mecbur olduklarını ve gereğinin bu şekilde çok eşliliği gerektirdiğini belirtmektedir (Savaş, ty). Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye Hanım ise çok evliliğe karşı çıkarak, Mahmut Esad'ın savunduğu görüşleri eleştirmiştir. Mahmut Esad kadının asıl görevinin çocuk doğurmak olduğunu ifade etmektedir (Fatma Aliye, ty). Meşrutiyet döneminde Osmanlı aydınları arasında çok evlilik pek çok ilim çevresinde tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Batıcılık akımının önde gelen isimlerinden olan Kılıç-zade Hakkı çok evliliği eleştirmekte ve bu türden evliliklerin toplumsal olumsuzluklarına dair görüşlerini belirtmektedir (Ülker, 2012). Osmanlı Devleti'nde bazı aydınların birden çok kadın ile evlilik konusunda ortaya koydukları fikirlerin bu bağlamda devletin resmi politikası olarak düşünüldüğünü ifade etmek zor görünmektedir. En azından şimdiye kadar böyle bir resmî belgenin mevcut olmaması bu düşüncenin ağırlık kazandığını göstermektedir. Bazı aydınlar birden çok evlilik yapmanın insanın doğasının gereği olduğu fikrini ortaya koymakta ancak yine aynı dönemde yaşamış bazı aydınları ise bu savın olamayacağını farklı söylem biçimleriyle tartışmışlardır.

Özellikle son yüzyılda görülen dağılma döneminde Osmanlı düşünürleri nüfusun artmasından başka çare olmadığını, nüfusun sürekli olarak azalma gösterdiğini belirterek bunun sebepleri arasında pek çok neden göstermekle

birlikte çocuklara bakmamak ve çocuk düşürmek gibi birtakım olumsuzlukların önlenmesi konusunda fikirler ileri sürmüşlerdir (Ülken, 1992). Askerlik mesleğini yerine getirmek, yüzyıllar boyunca çıkan savaşlar, hastalıklar ve ölümler gibi pek çok nedenden dolayı çok eşliliğin tercih edilerek nüfusun ve üremenin korunması üzerinde durulmuştur (Durmuş, 2016). Bu türden farklı görüşlere karşın birden fazla evliliğin Osmanlı toplumsal yapısında fazla olmadığı anlaşılmaktadır (Kurt, 2020; Rahmani, 2023). Osmanlı Devleti döneminde yapılan son iki nüfus sayımında Müslim nüfusa sahip olan ailelerin yaklaşık olarak %46 oranında üç kişilik ailelerden oluştuğu ve çok eşli nüfusun İstanbul'da bile %3'ün altında olduğunu göstermektedir (Güneşilmez, 2023). Başka bir araştırmada çok eşlilik Osmanlı toplumunda %3 ile %12 arasındadır (Konan, 2016). Osmanlı toplumunda çok eşliliğin az olduğu 1885 ile 1906 yılları arasında nüfusun yapısına göre %2.51 ve %2.61 arasında olduğu ifade edilmektedir (Yılmaz, 2019). Türklerde birden fazla kadınla evlilikler mevcuttu. Ancak bu evlilik ilişkilerinin toplumca zengin kabul edilen ve üst tabaka olarak ifade edebileceğimiz kesimde görüldüğü anlaşılmaktadır (Arsal, 2017). İslam dini her ne kadar birden çok evliliğe müsaade etmişse de bunun Osmanlı toplumunda görülme oranı bazı özel dönemler hariç oldukça azdır. Bursa örneğinde yapılan bir araştırmada; kadının çocuğunun olmaması, sürekli kız çocuğu olması ya da eşlerin tamamına bakabilme şansının az olması gibi bazı nedenlerle birden çok evlilik yapıldığı görülmektedir. Bu oran ise oldukça düşük sayıda kalmıştır (Düzbakar, 2008). Toplumsal katmanlarda kişilerin zenginliğinin ve statüsünün durumuna göre eş sayısının arttığı anlaşılmaktadır (Yetim, 1994). Yapılan çeşitli araştırma ve incelemelerin ortaya koyduğu netice en azından Anadolu genelinde birden çok evlenme oranlarının oldukça düşük seviyelerde olduğunu ortaya koymaktadır.

1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesinin hazırlıklarının yapıldığı komisyonlarda 'Taaddüd-i Zevcât' konusu hararetli tartışmalara neden olmuştur (Duran, 2005). Bu tartışma ortamında bulunanlar genellikle dönemin etkin düşünce ve fikir akımlarından oluşan Türkçülük, Osmanlıcılık, İslamcılık ile Batıcılık fikir akımlarının temsilcileri tarafından yapılmaktaydı. İslamcılar çok eşliliği savunurken, Türkçüler ve Batıcılar çok eşliliğin kaldırılmasını istemişlerdir. Osmanlıcılık fikir akımını savunanlar daha çok İslamcılıktan yana tavır ortaya koymuşlardır. Aile Hukuku Kararnamesi çok eşliliği yasaklamamış

ancak sınırlama getirmiştir. Evlenecek kadınlar kocalarıyla yapacakları evlilik akitlerine kocalarının ikinci bir eş alabilmesine kısıtlayıcı koşullar getirebileceklerdir (Konan, 2016; Kevser ve Öğüt, 1993). Osmanlı Devleti'nin geleceğini şekillendiren ikinci meşrutiyet döneminde belirgin olarak ortaya çıkan Türkçülük, Osmanlıcılık, Batıcılık ve İslamcılık fikir hareketlerinin savundukları düşünceler ve tartışmış oldukları konular döneme belirgin şekilde etki etmiştir. Farklı söylemler ortaya konulsa da ortak noktalarda birlikte bir karara varıldığını söylemek oldukça zordur. Yüzyılların getirdiği koşullar içerisinde belli fikirlerde anlaşılmış olsa da eylem birliği ortaya koyacak derecede birlikte hareket düşüncesinin az olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti aileyi korumayı esas olarak almıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında seferberlik ilan edildiğinde 'Şurây-ı Devlet' tarafından vilâyetlere gönderilen bir layiha ile askeri sınıf mensuplarının tamamının eşlerine, çocuklarına ve hanelerinde bulunan diğer aile mensuplarına karşı işlenecek suçların Divân-ı Harbin görev alanına girdiği ve yargılamalarının bu mahkeme tarafından yapılması istenilmektedir (Osmanlı, 2013). Böylelikle savaş koşulları içerisinde erkek bireyleri askerde bulunan aile fertlerinin korumasını bizzat devlet kendi üstlenmekte ve bu konuya özel bir önem vermektedir.

TARTIŞMA

Evlenmeyle ilgili yaşanan sorunlar, pek çok alanda kendisini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler ile Müslim olmasına karşın İran Devleti tebaasına mensup nüfus arasında bazı evlilik sorunları yaşandığı dikkati çekmektedir. Osmanlı Devleti ile İran Devleti arasında özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında yoğun ve uzun süren bir anlaşmazlık ve ihtilaf dönemi yaşanmıştır. İran Devleti Müslim bir devlet olmasına rağmen her iki devletin tebaası arasında mezhepsel farklılıklar bulunması gerekçe gösterilerek başta evlilik olmak üzere pek çok sosyal konuda farklı uygulamalar yaşanmıştır (Çetin, ty). Resmî belgelerden anlaşıldığına göre, Osmanlı devlet yönetimi İran tebaasından olanların Osmanlı kadınları ile evlenmesini uygun görmemektedir. Bolu Mutasarrıf vekili tarafından o tarihte İçişleri Bakanlığı olarak nitelenen Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda İran tebaası mensupları ile yapılan evliliklerin hukuki durumları hakkında bilgi istenilmektedir. Bunun üzerine devlet bu tür evliliklerin yapılmasına

izin verilmeyeceğini resmi olarak bildirmiştir (BOA. DH. MUI. 20.45.00020.1.00045.002). Bu engellenmenin temel nedeninin Şii kültür anlayışının Osmanlı ülkesinde yayılmasını engellemek amacıyla olduğu o yüzden bu tür evlilik ilişkilerine yasaklama getirildiği iddia edilmektedir (Serbestoğlu, 2012). Böylelikle Osmanlı Devleti uzun süreler boyunca farklı düşüncelerle bu türden evliliklere müsamaha göstermeyeceğini ortaya koymuş bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti ile İran Devleti tebaasına mensup insanlardan gayrimüslim olan her iki ülke vatandaşlarının çocuklarının evlenmeleri halinde İran tebaasına bağlı olması kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti kendi tebaasında olan kadınların İran tebaasına mensup olanlarla evlenmelerine de yasak getirmiştir (Çetin, ty). Osmanlı Devleti'nde bazı Müslüman kadınların gayrimüslim erkeklerle evlendikleri görülmekte ancak bu insanların resmi evliliklerini Osmanlı Devleti dışında gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Ancak devlet bu duruma müdahale ederek bu durumu önlemeye yönelik bir politika takip etmiştir (Gülşen, 2021). İran Devleti tebaasına mensup olanlarla yapılan evlilikler üzerinde sık olarak uyarı yapıldığı ve hukuki anlamda ne gibi sorunlar doğuracağına ilişkin görüş alışverişinde bulunduğu belgelere yansımaktadır. Ancak görünen odur ki merkezi devlet bu tür evliliklerin gerçekleşmemesi konusuna daha yakın bir diplomasi takip etmiştir.

Yabancı devlet uyruğundan olup Osmanlı Devleti tebaasında bulunan kadınlarla evlenme isteğinde bulunanlara ait evliliklere de rastlanılmaktadır. Osmanlı Devleti bu tür evliliklerin yapılmasını uygun bulmadığını her fırsatta dile getirmiştir. Buna rağmen bu tür evlilik olaylarının gerçekleştiği görülmektedir. Bu husus hassasiyet gösterdiği alanlardan birisini oluşturmuştur. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tebaasından Maro Marosiç isimli kişinin Osmanlı Devleti tebaasından Saraybosnalı Maro Bolyayniç isimli dul bir kadın ile evlilik akdi yapmak istediği görülmektedir. Hariciye Nezaretine gönderilen belgede Avusturya-Macaristan devlet tebaasından olan Maro Marosiç isimli şahıs Saray kasabasının merkezinde bulunan Osmanlı Devleti tebaasından Maro Bolyayniç isimli dul karıyla evlenmek isteğini dile getirmektedir. Bu tür evlilik akitleri '*nefsini kendüye tezvîç itmek*' olarak belgeye yansımaktadır (BOA. HR. MKT.00660.00043.001).

12.03.1912 tarihindeki resmî belgeye göre Osmanlı Devleti tebaasından olup evli olan Aydın oğlu Kadri isimli bir şahıs bu evliliğinin üzerine ikinci bir evlilik yapmak istemiştir. Romanya'da bulunduğu sırada da yeni bir evlilik akdi gerçekleştirmiştir. Aydın oğlu Kadri isimli şahsın evliliğinin uzun süre Osmanlı Hariciye Nezaretini meşgul ettiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Manastır Vilâyeti, Tahrirat Kaleminden genel 1279 ve özel 12 sayılı Hariciye Nezaretine gönderilen belgede sorunun nasıl çözüleceğine ilişkin karşılıklı yazışmalar yapılarak görüş alışverişinde bulunulmuştur. Osmanlı Devleti ile Romanya hükümeti arasında bu hususun ne şekilde çözülebileceğini karara bağlayabilecek bir anlaşma olmadığı anlaşılmaktadır. 21 Kânunusani (1)327 tarih ve 90 numaralı resmî yazıya yeni bir ek gönderilmiştir. Buna göre; Romanya'ya giden Aydın oğlu Kadri isimli şahsın Osmanlı memleketinde sakin iken gerçekleştirdiği evliliğinin usule ve kanunlara uygun olduğu belirtilmektedir. Ancak aynı şahsın yeni bir evlilik yaptığı ve bu yeni durum karşısında eski evliliğinin feshedilip edilmeyeceği hususunun araştırılıp incelenmesi gerektiği sorgulanmaktadır (BOA. HR. H. 00099.00018.015). Bu konu hakkında Osmanlı Devleti'nin Romanya Büyükelçiliğinden gönderilen '*istinâbe*' /başka bir yerde bulunan bir şahidin ora mahkemesince ifadesinin alınması varakası hakkında bu defa vilâyet temyiz mahkemesi savcılığından alınan cevabi yazıda devletlerarası '*istinâbe*' işlemleri ve adliyeden gönderilecek tebligat belgesinde ikinci evlenme olayı hakkındaki hukuki durumun çözülemeyeceği belirtilmektedir. Bunun da sebebinin Romanya Hükümeti ile Osmanlı Devleti hükümeti arasında bir anlaşma olmamasından kaynaklandığı bildirilmektedir. Bu konu ile benzer olan birde örnek verilmektedir. Önceden Bulgaristan hükümeti ile Osmanlı Devleti arasında benzer bir durum yaşandığı ancak her iki hükümet arasında bir anlaşma bulunduğundan bunun çözüme kavuşturulduğu ifade edilmektedir.

Meşru evliliği teşvik eden devlet diğer yandan eğitimin kesintiye uğramaması için okula devam eden öğrencilerin evliliğini önlemeye yönelik sosyal politika geliştirerek eğitim çalışmalarına ne kadar önem verildiğini de ortaya koymuş bulunmaktadır (BOA. MF. İBT. 00440). Bu tür durumda olanların durumunun Maarif Meclisine havale olunması zorunluğu getirilmiştir. Öğrencilerin evliliklerini engellemek için eğer bu tür durumlara başvuranlar olursa okullarından tasdikname verilmesinin zorlaştırılması

istenilmektedir. Bu tür durumların oluşmaması için öğrencilerin bilgilendirilmesi ve tasdikname verildiğinde de tebliğinin yapılması konusunun üzerinde durulması istenilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde saray halkının evlilikleri bir anlamda halka örnek teşkil etmiştir. Evlilik kurumunun yüceltilmesi ve teşvik edilmesi bakımından evlilikler her zaman destek görmüştür. Sultan II. Abdülhamid'in kardeşi Burhaneddin Efendi'nin çocuğu olan İbrahim Tevfik Efendi'nin büyük kızı Fatıma Zehra Sultan'ın, Müşir Kâzım Paşazade Süleyman Selâmi ile evlilik akitlerinin yapılarak Divân-ı Hümâyunda muhafaza edilen özel bir deftere kaydedildiği ve aynı zamanda bunun bir suretinin de tasdik edilip onaylandıktan sonra Handan Sultan'a gönderildiği resmi kayıtlarda yer almaktadır (BOA. BEO. 004442.333117.002; <https://www.ekrembugraekinci.com>). Mutluluk sahibi, temiz ve iffetli Fâtıma Zehra Sultan Hazretleriyle, Müşir Kâzım Paşazade Süleyman Selâmi Beyefendi'nin bugüne kadar adet olduğu üzere yapılması gereken nikâh akitlerinin yapıldığı belirtilmektedir. Nikah akit belgesi evlilik nizamnâmesinin on üçüncü maddesine göre Ayan Meclisine gönderilmiştir. Bu belge Bâb-ı Âli Sadaret Dairesinde Sadrazam Mehmet Sait Paşa tarafından imzalanarak 2 Ocak 1914 tarihinde Ayan Meclisinde okutulmuştur. (Meclis-i Ayan, 1916.)

Osmanlı hanedanı evlilik müessesesine önem vererek yapılacak işlemlerin kayıt altına alınmasını sağlamıştır. Bu bağlamda verilen emirlerde Osmanlı hanedan mensuplarının doğum, evlenme ve vefatında tanzim olunan evrakların birer nüshalarının nizamname gereği oluşturularak Ayan Meclisine gönderilmesi ve mahalli defterlere kayıt edilmesi istenilmektedir (BOA. BEO. 004402.330148). Saltanat mensupları hakkında hazırlanan tezkire Meclis-i Ayan'a gelmekte ve burada okutulmasını müteakip tutanaklara geçmektedir. Meclis-i Ayan Başkanlığına hitap ederek başlayan resmi evrakta Osmanlı saray mensuplarının doğum, evlenme ve vefatlarında birer belge tanzim olunması ve bu belgelerin birer nüshasının Meclis-i Ayana ne şekilde gönderileceğine dair hususlara açıklık getirilmektedir. Bu evraklar daha sonra meclis defterine kayıt edilerek tescili sağlanmaktadır. Korunmasının özenle sağlanması gerektiği de önemle belirtilmektedir. Yapılacak bu işlemlerin bütünüyle kanunname gereği olduğu da ifade edilmektedir. Bu türden gönderilen belge sayısı ise on altı

adettir. Konuyla bizzat Sadrazam Mehmet Said Paşa ilgilenmiştir (Meclis-i Ayan, 1915).

Sadarettin, Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir genelgede evliliğin daha az masrafla yapılması istenilmektedir (BOA. BEO. 3865. 289859). Bu konuda ısrar edilmesinin nedeni ise evlilik müessesesini bütünüyle kolay hale getirmektir. İslam'da şer'i hukuka göre verilmesi zorunlu olan '*mihir*' konusunda itina gösterilmesi ve verilmesinin sağlanması istenilmektedir. Mihrin verilmesi ancak bunun dışında başlık ve diğer başka isimler altında para alınıp verilmemesi için görevliler uyarılmaktadır. Karesi Mutasarrıflığında mihr dışında başka bir para alınıp verilmesinin mümkün olup olmadığı konusunda bir anlaşmazlık olduğu, bunun çözümünün ne şekilde olacağına ilişkin merkeze sorularak cevap arandığı anlaşılmaktadır.

Batı ordusuna mensup olup kendilerinden herhangi bir şekilde haber alınamayan ve aileleri yanına gitmemiş ve hayatta olup olmadıklarına dair bir bilgide bulunmayan askerlerin durumları da araştırma ve inceleme konusu olmuştur (BOA. DH. EUM. LVZ. 00019.00038.001). Bu gibi durumda olan askerlerin ailelerine haber vermek gerektiğinden konu üzerinde önemli durulduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Hükümeti Dâhiliye Nezareti tarafından genel tebligata ek olarak düzenlenen 18 Şubat 1914 tarihli belgede bu gibi durumda olan ailelerin buldukları mahalli mahkemeler aracılığı vasıtasıyla başvuruda bulunmaları istenilmektedir. Kendilerine verilen sürenin sonlanmasıyla birlikte asker eşlerinin istemeleri halinde yeniden evlenebilecekleri ve kendilerine intikal eden mirastan dahi yararlanıp yürürlükteki mevzuata uygun olarak paylaşım yapılabileceği hususunun altı çizilmektedir.

Sağlıklı aileler oluşturabilmek amacıyla evlenmeye karar vermiş kız ve kadınların muayenelerinin yapılmasının sağlıklı evlilikler gerçekleştirmek ve birey sağlığını korumak için yararlı olacağı düşüncesinin de belgelere yansıdığı görülmektedir. Karesi Mutasarrıflığı tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen belgede kız ve kadınların evlilik öncesi muayene olmalarının önemine dikkat çekilerek bu işlemin ebeler ya da doktorlar tarafından yapılmasının daha doğru olacağına ilişkin hususun altı özellikle çizilmektedir (BOA. DH. İ. UM. 00019.1.00001.24.001). Kadınların özel durumlarından

dolayı bu işlemin ebe ve hemşireler tarafından yapılmasının da daha uygun olacağı belirtilmektedir. Bu tür evlilik öncesi muayenelerin doktorlar tarafından değil de ebe ve hemşireler tarafından yapılmasının istenmesinin ikinci bir nedeni ise halkın 'seviye-i hazırası' gösterilmektedir. Burada ifade edilen konu esasında halkın yeterli seviyede bilgilendirme yapılarak aydınlatılması gerektiğidir. Ancak halk gerek bilgilendirme yapılmaması gerekse de yeterince eğitilememesi nedeniyle yeterli seviyeye gelememiştir. Bu tür muayenelerin bir erkek tarafından evlilik öncesi kontrollerinin yapılmasının belki de toplumda kargaşalığa yol açacağı endişesidir. Doktorların muayene yapmalarının toplum üzerinde nahoş bir etki yapacağı endişesi dile getirilmektedir. Her ne kadar diploması olan doktorların bu tür muayeneleri yapmasının doğru ve uygun olacağı bilinmekte ise de toplum bu tür muayenelere henüz hazır olmadığından ebe ve hemşirelerin bu görevi yerine getirmesinin önemi üzerinde durulmaktadır (BOA.DH.İ.UM. 00019.1.00001.24.002). Hükümetin sağlıklı evlilikler yapılması ve doğacak çocuklarında sağlıklı nesiller olarak yetişmesi bakımından bu tür muayenelerin önemine vurgu yapılmaktadır. Bu işlemi yapacak olanların 'Mekteb-i Tıbbiye' diplomasına sahip 'Kibâleler/ Çocuk doğurma sanatı icra eden görevli' tarafından muayenesi yapılmasının bu husustaki maksadı temine yeterli olacağı ifade edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Bâb-ı Âli olarak isimlendirilen Başbakanlığa bağlı Dâhiliye Nezareti yani bugünkü anlamıyla İçişleri Bakanlığı tarafından Osmanlı Vilâyetlerine 25 Ocak 1920 tarihli ve genel 10544 sayılı bir genelge gönderilmiştir (BOA. DH. UMVM. 00125.00047.002). Genelgede vilâyetlerde evliliklerin nasıl yerine getirileceğine dair usul ve esaslar hakkında önce bir durum değerlendirmesi yapılmakta ve ardından yapılacak işlemler hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Buna göre;

1-1920 yılı mayıs ayının ilk perşembe günü Hüdavendigâr Vilâyeti/Bursa dâhilindeki köylerin tamamı içinde olmak üzere düğün günü ilan edilecektir.

2- Düğünlerde işret/içki içmek ve şer'i esaslara/şer'i şerife yani şeriata aykırı davranmak kesinlikle yasaktır.

3- Evlenecek erkek ve kızın akraba ve yakınlarına hediye vermek yasak edildiği gibi bunun ihlalinde cezai müeyyide uygulanabilecektir.

4- 1920 yılı mayıs ayının ilk perşembe günü resmi bir törenle icra edilecek nikâh merasimi sırasında davetlilere yalnızca bir şerbet ikramıyla yetinilecektir. Eskiden adet olduğu üzere günlerce ziyafet vermek gibi israftan kesinlikle sakınılacaktır.

5- Yerleşim yerlerinin mevcut nüfus durumlarına göre vilâyet dâhilinde hangi köyün nüfusu en fazla ise Hüdavendigâr Vilâyeti valisi o köye giderek yapılacak olan toplu nikâh merasimine bizzat katılacaktır. Vilâyet dâhilindeki diğer köylerde yapılacak olan nikâh merasimlerine vilâyet/(il), liva/(sancak), kaza, nahiye/(bucak) ve karye/(köy) ileri gelen memurları yeterli miktarda olması halinde ise bizzat eşraf ve ulemeden uygun olanlar orada yapılacak törenlerde Hüdavendigâr valisine vekâleten hazır bulunacaklardır.

6- Bu şekilde nikâh merasimleri gerçekleştirilen kadın ve erkeklerin isimleri ve lakapları (şöhretleri) Hüdavendigâr vilâyeti gazetesinde ilan edilmek suretiyle kamuoyuna duyurularak haber verilecektir.

7- Bu evlilikler sonrasında doğacak ilk çocuğun annesine vali tarafından üzerinde çocuğun ismi ve doğum tarihi yazan bir altın bilezik takdim edilecektir. Çocuğun isminin bizzat padişah ve ailesi tarafından kullanılan isimlerden olunmasına dikkat edilecektir (BOA. DH. UMVM. 00125.00047.002).

1911 yılında İstanbul'da evliliği ve evlendirmeyi teşvik etmek amacıyla "*Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehânesi*" kurulması evlendirme hukukunun devletin sorumluluğunda üstlendiği bir kamu hizmeti olduğunu göstermektedir (Yaşar, 2020). Yusuf Cemil Bey'in bu teşebbüsü nüfusu artırmak ve demografik yapıyı düzenlemek amacıyla oluşturulmuş bir sosyal politika olduğunu ortaya koymaktadır.

Düğün yapmak oldukça masraf isteyen bir iş olduğundan nüfusun çoğunluğunu meydana getiren köylüler tefecilerle karşı karşıya kalıyorlardı. Tefeci, kendi ilişkide olduğu köyün ya da köylülerinin yıllık gereksinimini sağlar, düğün ve ölüm giderlerini karşılar ve alacağını hasat zamanı, pazarlamasını da düzenlediği köylünün ürününden çıkarırdı (Ortaylı, 2006). XX. yüzyılın en buhranlı dönemlerinden birisini oluşturan Ocak 1920 yılında kaleme alınan evliliği teşvik amaçlı bu genelge esasında uzun süren savaşlar sonrası azalan nüfusun yeniden artırılmasına yönelik önemli bir sosyal politika olmuştur (BOA.DH. UMVM.00125.00047.002). Köylerin imar

edilmesi konusu üzerinde özellikle durulmaktadır. Genelgenin verdiği bilgiler XX. yüzyılın başlarında gelişmiş olduğu düşünülen batı vilâyetlerinden birisini oluşturan Hüdavendigâr vilâyetindeki sosyal yaşamın mahiyeti hakkında çarpıcı tespitlerde bulunmaktadır. Pek tabii olduğu üzere köylere bayındır, köylüleri gelişmiş, zenginleşmiş ve mesut olmayan memleketlerin şehir ve kasabalarında görülebilecek eserler, temelleri çürük bir binanın dışarısının süslenmiş olmasına benzer denilmektedir. Bu yaklaşım Osmanlı hükümetinin bir anlamda gerek köylere gerekse de köylülere ne kadar önem verdiğini ortaya koymaktadır.

Osmanlı merkezi hükümeti bir yandan düğünlerin tasarruflu yapılmasını istemekte ancak diğer yandan 1910 yılında adet olduğu üzere evlenmeleri kararlaştırılmış bulunan iki sultanın çeyiz masrafları için hazineden bir milyon iki yüz bin kuruş tahsis edilmesine onay vermektedir (BOA. BEO. 003823.286658.001). Belgede masraflar için kullanılacak paranın şimdiden hazinede bulundurulmasının sağlanması istenilmektedir.

Evliliği teşvik genelgesi ile vurgulanan ve üzerinde durulan temel konulardan birisi de vatan kavramı üzerinde özellikle durulmasıdır (BOA. DH. UMVM.00125.00047.002). Vatan, denilince akla her şeyden evvel köylere, köylülere gelmelidir. Köylümüz olmazsa aç, çıplak kalacağımızı yine köylüler bulunmazsa vatanın en fedakâr en soylu savunucularından yoksun kalınacağını herkes ve özellikle biz yani mülki idare memurları hiç unutmamalıdır denilmektedir. Köylülere, devletin sadece vergi almak için kapılarını çalmayacağını, devlet görevlilerinin bir baba oğul gibi köylünün her zaman yanında olduğu duygusunun verilmesi istenilmektedir. Bunun için başta bütün üst düzey vilâyet görevlilerinin bu duygu ve düşüncelerle köylünün bizzat yanında bulunduğu düşüncesini iletmesini istedikleri anlaşılmaktadır. Başta memurlar olmak üzere, kaymakamlar ve valiler köylülerle baba oğul gibi görüşerek kendilerinden hükümet memurlarının yalnız vergi aldıkları gibi bir inancı kırmak zorundadırlar. Devletin köylünün her zaman yanında olduğu izleniminin verilmesi gerekir. Bunda da samimi davranmaya özen gösterilmelidir. Köylüler için en iyi ve en doğru olan ne ise onun yapılması gerekmektedir. Köylülerin huzurunun sağlanması en önemli görevlerin başında gelmektedir. Onların huzur içerisinde, saadet içerisinde yaşamlarını

sürdürmeye çalışmak mülki idarenin en önemli görevi ve vazifesi olmalıdır. Köylülerle yakından alakadar olmak ve onların sorunlarını birebir dinleyerek çözüme kavuşturmak gerekmektedir. Eğer bunlar yapılabilirse, devletin köylünün yanında olduğu düşüncesi zihinlere yerleştirilebilirse, köylü hoşnut edilebilirse, en başarılı mülki idare uygulanabilmiş demektir.

İçişleri Bakanlığı raporuna göre uzun süren savaş yıllarından dolayı köylerde beş-altı yaşındaki çocuklara artık tesadüf edilemediği, bu boşluğun ise süratle doldurulmasının zaruri olduğu hatırlatılmaktadır. Bunun içinde izdivacı yani evliliği yaygınlaştırmanın zorunlu olduğu ısrarla vurgulanmaktadır. Geçen şu dört beş sene süresince yetişecek olan yeni nesiller savaş gibi çeşitli nedenlerle kesintiye uğramış bulunmaktadır. Bu bakımdan büyük bir boşluk ortaya çıkmıştır. Bu boşluğun yapılacak verimli çalışma ve çabalarla en kısa sürede tekrar doldurulması gerekmektedir. Bu durum Osmanlı ülkesi için hayati öneme sahip olacaktır. Nüfusu artırmaktan başka çare bulunmamaktadır. Bunu ileriye ertelemek örneğin daha sonra nüfus çoğaltsın demek doğru olmayacaktır. O bakımdan nesiller arasında evlilikten başka bir çare bulunmamaktadır. Çeşitli köylerde ve benzer yerleşim birimlerinde birçok kez yapılan inceleme ve araştırmalarda hemen her köyde evlilik yaşına gelmiş pek çok genç erkek ve kız bulunmaktadır. Ancak düğün yapmanın zorluğundan ve getireceği maddi külfetlerden dolayı anne ve babalar evlatlarının evlenmesine vesile olacak evlilik kurumlarını oluşturamamaktadırlar. Üstelik bunların bir kısmı nişanlı bulunduğu halde düğün masraflarının yüksekliğinden dolayı evlenememektedirler. Düğünlere musallat olmuş bu kötü adetlerden bir an önce kurtulmak gerekmektedir. Bu kötü alışkanlık neticesinde aileler yüksek oranlarda maddi sıkıntılar içerisine girmektedirler. Bu çok kötü bir alışkanlık ve adettir. Üstelik bu kötü alışkanlık günden güne de artış göstermektedir. Halk güçsüz düşmekte ve bundan dolayı büyük üzüntü duymaktadır. Bu konuları çözüme kavuşturabilmek amacıyla pilot bölge olarak seçilen Hüdavendigâr Vilâyetinden başlamak üzere köylülerle birebir konuşarak konu müzakere edilmiş ve gelecekte nasıl bir çözümme kavuşturulması hususunda ortak irade beyan edilmiştir (BOA. DH. UMVM.00125.00047.002). Evlilik kurumunun yaygınlaştırılması ve toplumsal anlamda bir farkındalık oluşturulabilmesi amacıyla yoğun kültürel faaliyetlerinde artış kaydedildiği gözlenmektedir (Yaşar, 2019). Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet dönemi sonrası gelişen

basın ve yayın faaliyetlerinin artış göstermesi neticesi pek çok süreli yayın arasında kadın dergileri başta olmak üzere evlilik ilanları yayınlayan matbu eserlerinde varlığı bilinmektedir. Bu tür dergiler toplumsal anlamda büyük ilgi ile karşılanmakta ve geniş bir okuyucu kitlesine sahip bulunmakta idiler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmadan elde edilen sonuçlar ve politika/uygulama önerileri sunulmalıdır. Evlenmenin temel amacı bir aile kurumu oluşturmaktır. Toplumsal yapının temel taşı olan aile bir toplumun geleceğinin en büyük güvencesi durumundadır. Bütün toplumlarda aile her zaman önem verilen bir sosyal kurum olmuştur. Devletlerin ve toplumların geleceği nüfus ve demografik yapı ile doğrudan ilgili olduğundan aile kurumunun oluşumu ve gelişimi sosyal politikalar bağlamında önem verilen bir orantıda gelişme göstermiştir. Tarihi devirlerden itibaren eski Türkler aile kurumuna ve oluşumuna büyük önem atfetmişlerdir. Aile toplumsal yapının en önemli kurumlarından birisi olarak değerlendirilmiştir. Ailenin oluşumuna verilen önem kadar ailenin toplumsal olumsuzluklardan korunması için de her zaman en etkili ve köklü tedbirleri almaktan kaçınmamışlardır.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti dağılma sürecini yaşamaya devam etmiştir. Uluslararası alanda siyasi ve ekonomik anlamda zor günler geçiren devlet diğer yandan da hızla azalan nüfus konusunda köklü tedbirler almak ihtiyacı hissetmiştir. Birbiri ardı sıra savaşlarda alınan yenilgiler beraberinde en önemli sorun olarak nüfusun azalmasına sebep olmuştur. Köylerde yaşı küçük insan kitlelerinin kalmaması nüfusun devamı konusunda ilk endişeyi beraberinde getirmiştir. Uzun yıllar boyunca genç nüfusun silahaltında bulunması hem doğurganlık hem de üretim açısından ekonomik olarak ciddi bir uyarı kaynağı oluşturmuştur. Osmanlı Devleti aileyi korumak amacıyla evliliği teşvik edici uygulamalar geliştirmiştir. Aile kurmanın meşru evlilikler çerçevesinde geliştirilmesi için yoğun çaba ve devlet politikaları geliştirilmiştir. Evlilik önündeki en büyük engel olarak görülen düğün masraflarının azaltılması yoluna gidilmiştir. Evlenecek çiftlerin her ikisinin de ailelerini zor durumda bırakacak gösteriş, israf gibi uygulamalar ortadan kaldırılarak evlilik kolaylaştırılmıştır. Lüzumsuz masraflardan kaçınılması,

içkili düğünlerin tertip edilmemesi, ailelerin altından kalkamayacakları derecede ağır yükler altına girmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Merkez ve taşrada evlilik ile ilgili sorunların tespit edilmesi amacıyla görevlilerden mevcut sorunları içeren birer rapor yazmaları istenmiştir. Gelen raporlar doğrultusunda bizzat devlet eliyle sosyal politikalar oluşturulmuştur. Evliliği teşvik amacıyla pilot bölge olarak Hüdavendigâr Vilâyeti seçilmiştir. İklim şartlarının da uygun olduğu mayıs ayı seçilerek bu ayın ilk Perşembe günü resmi nikâh merasimlerinin icra edilmesine ayrılmıştır. Bu merasimlere bizzat vilâyet ve kazaların üst düzey yöneticilerinin, mülki, askeri ve dini erkânın katılımlarıyla işlerlik kazandırılmıştır. Vilâyetlerde ailelerin ilk olarak doğacak erkek çocuklarına padişahın ismi olan Mehmet kız olursa Fatma Ulviye konulması yine köylerde doğacak ilk çocuk erkek olursa Mehmet Ertuğrul ve kız olursa ise Sabiha isminin konulması istenilmektedir. En kalabalık köy ve kazalardan başlamak üzere padişah adına yerleşim yerlerine giden resmi devlet görevlileri padişahın yeni evli çiftlere birer altın bileziğini takdim ederek, merkezi idarenin bu hususa ne kadar ehemmiyet verdiğini göstermek istemişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde kendisinden önce kurulmuş İslam devletlerinde olduğu gibi birden çok evliliklerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tür evlilikler dini ve milli olarak yasaklanmamış ancak bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Özellikle Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık akımlarını savunan Osmanlı aydınları arasında birden çok kadın ile evlenmenin ne şekilde olup olmayacağı hususunda pek çok münazaralar yaşanmıştır. Kaleme alınan eserlerde bazı ortak noktalar bulunmuş ise de yine de görüş ayrılıklarının artarak devam ettiği ve bir sonuca bağlanamadığı anlaşılmaktadır. İslamcılık akımını savunan aydınlar birden çok evliliği olmazsa olmaz olarak kabul ederken, Türkçülük ve Batıcılık akımını savunan aydınlar ise bunun olamayacağı hususunda görüş beyan etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde nüfusun çoğalması bakımından evliliğin teşvik edildiği, ailenin kurulmasına da özel bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Merkezi devlet bu konuda bazı önemli düzenlemeler yaparak üzerine düşen vazifeyi yerine getirmeye çalışmıştır. Ancak nüfusun çoğalması ve demografik

anlamda bir büyüme olarak çok evlilik ile ilgili resmi bir devlet politikasının bulunduğunu söylemek oldukça zordur. Çünkü nüfusun büyük bir çoğunluğu tek eşli olup birden çok eş ile evlilik akdi gerçekleştirmiş birey sayısı bazı istisnalar dışında yaygın bir uygulama olarak görülmemektedir. Maddi gelir düzeyi yüksek, toprak sahibi veya yönetici sınıf dışında birden çok evlilik vakalarına az rastlanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Açık, S. (2019). *İslam hukukunda çok evlilik ve uygulamaları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Ahmet, M. E. (2013). *Ana babanın evlat üzerindeki hukuk ve vezâifi*. Dergâh Yayınları.
- Ahmet, M. E. (2013). *Peder olmak sanatı*. Dergâh Yayınları.
- Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. (2010). *Türkiye'de aile değerleri araştırması*. Ankara.
- Andiç, G. G. (2023). *Hazret-i Peygamberin anlayışında taaddüd-i zevcât* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Arsal, M. S. (2017). Türk hukuku tarihi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası: Sadri Maksûdi Arsal'a Armağan*, LXXV, 711-836.
- Bay, A. (2018). *Klasik Osmanlı ailesi ve değişim:1839-1923*. Kriter Yayınevi.
- Bige, S. (2023). *İzdivaç dergisi bağlamında Osmanlı İstanbul'unda evlilik kurumunun toplumsal dinamikleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Bilgin, V. (1991). Yapısal özellikleri itibariyle ailenin görünümü. *Türkiye Aile Yıllığı*. Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Cebeci, D. (2009). *Tanzimat ve Türk ailesi*. Bilge Oğuz Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi*, Bâb-1 Âli evrâk odası [BOA. BEO]. Yer bilgisi 004402. 330148.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi*, Bâb-1 Âli evrâk odası [BOA. BEO]. Yer bilgisi 004442. 333117. 002.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi*, Bâb-1 Âli evrâk odası [BOA. BEO]. Yer bilgisi 3865. 289859.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi*, Bâb-1 Âli evrâk odası [BOA. BEO]. Yer bilgisi 003823. 286658. 001.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi*, Dâhiliye idâre-i umûmiyye. [BOA. DH. İ. UM]. Yer bilgisi 00019. 1. 00001. 24. 002.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi*, Dâhiliye idâre-i umûmiyye. [BOA. DH. İ. UM]. Yer bilgisi 00019.1.00001. 24.001.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi*, Dâhiliye, muhaberât-ı umûmiyye idaresi. [BOA. DH. MUİ]. Yer bilgisi 20.45. 00020.1. 00045.002.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi*, Emniyet-i umûmiyye müdüriyeti, levâzım kalemi. [BOA. DH. EUM. LVZ]. Yer bilgisi 00019. 00038. 001.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi*, Hariciye nezâreti, hukûk kısmı. [BOA. HR. H]. Yer bilgisi 00099. 00018. 015.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi*, Hariciye nezâreti, hukûk kısmı. [BOA. HR. H]. Yer bilgisi 00099. 00018. 021.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi*, Hariciye nezâreti, mektûbî kalemi. [BOA. HR. MKT]. Yer bilgisi 00660. 00043. 001.

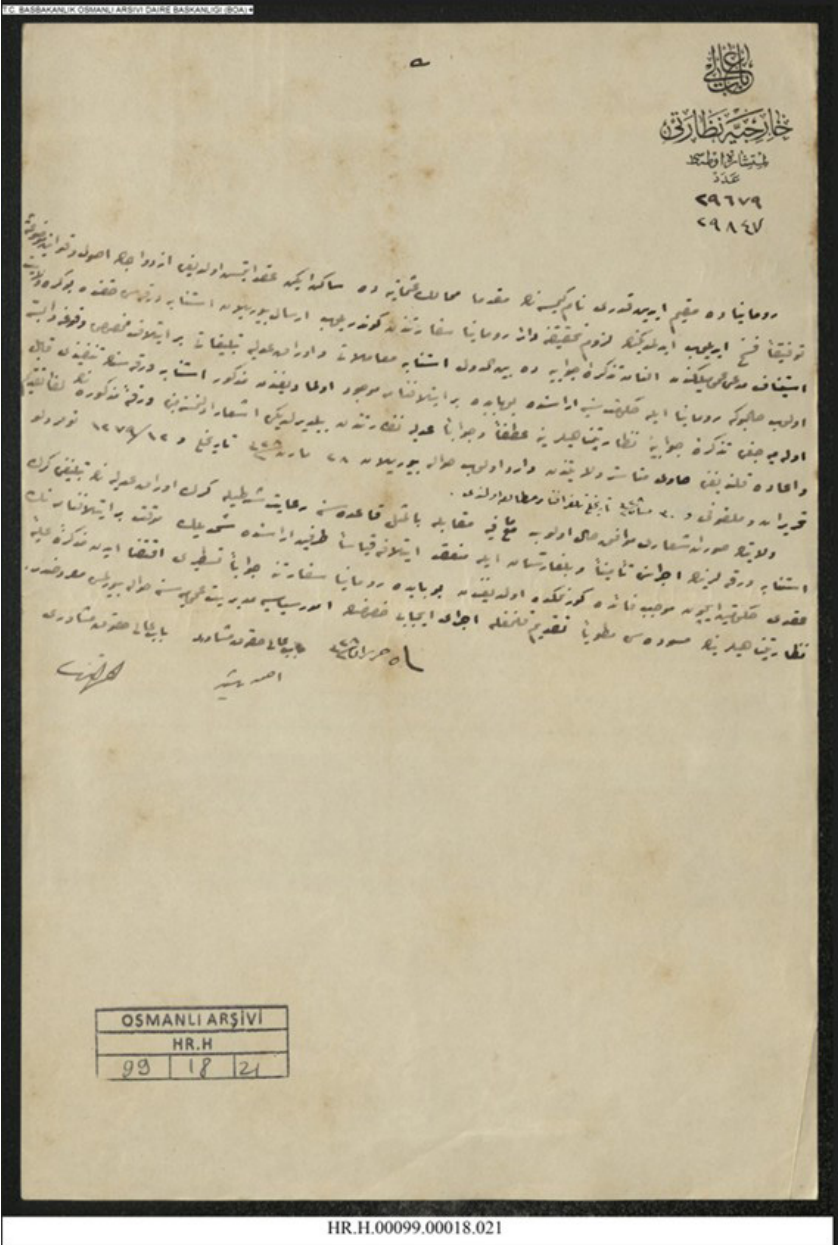
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi*, Maarif nezâreti, tedrisât-ı ibtidâiyye kalemi. [BOA. MF. İBT]. Yer bilgisi 00440.
- Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi*, Umûr-ı mahalliye ve vilâyet müdürlüğü. [BOA. DH. UMVM]. Yer bilgisi 00125. 00047. 002.
- Çeker, O. (2016). Osmanlı hukuk-ı aile kararnâmesi. Mehir Vakfı Yayınları.
- Çetin, M. (ty). Osmanlı devleti ile İran arasında tabiiyet ihtilafı: tefrik-i tebaa uygulaması. *İran Çalışmaları Dergisi*, 5/1, 1-30.
- Çimen, L. K. (2008). Türk töresinde kadın ve aile. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Deleş, B. & Aydemir, İ. (2024). Rol beklentileri ve toplumsal cinsiyet algısı evliliği nasıl şekillendiriyor: evli çiftlerle bir araştırma. *Kesit Akademi Dergisi*, 10(41), 307-336.
- Demircan, A. R. (ty). Teaddüd-i zevcât: Hazret-i Peygamber ve aile hayatı. İlmi Neşriyat Yayınları.
- Deniz, A.B. & Aydemir, İ. (2021). Üniversite öğrencilerinin aile ve evliliğe ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(1), 59-78.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, İ. (2009). *Dünden bugüne Türk ailesi: sosyolojik bir değerlendirme*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Dolunay, Ş. & Mazman, İ. (2013). Tarihi bir bakışla çalışma hayatında kadın. *Aile ve Kadın Sempozyumu*. Kırıkkale.
- Donuk, A. (1991). Çeşitli topluluklarda ve eski Türklerde aile. B. Dikeçligil & A. Çiğdem (Ed.), *Aile yazıları: temel kavramlar yapı ve tarihi süreç* (ss. 287-301). Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Dural, M. & Öğüz, T. & Gümüő, A. (2005). *Türk özel hukuku: aile hukuk*. Filiz Kitabevi.
- Duran, N. S. (2005). Modernleşme olgusunun Osmanlı toplum yaşamına yansımaları ve ta'addüd-i zevcat: çokeşlilik sorunu, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 17, 117-152.
- Durkheim, E. (2013). *Toplumbilimin yöntem kuralları ve aile toplumbiliminde uygulanması*. Cem Yayınevi.
- Durmuş, A. (2016). Ahmed Hamdi Akseki'nin ta'addüd-i zevcat konusundaki yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 251-276.
- Düzbakar, Ö. (2008). Osmanlı toplumunda çokeşlilik: 1670-1698 yılları arasında Bursa örneği. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 23, 85-100.
- Ekinci, E. B. (2019) Sürgünün son şahidi. <https://www.ekrembugraekinci.com>.
- Emiroğlu, K. (2012). *Gündelik hayatımızın tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Erinç, S. M. (2008). *Toplum ve insan*. Ütopya Yayınları.
- Erkoç, N. (2010). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e cariyelik ve kadın*. Postiga Yayınları.
- Eröz, M. & Güler, A. (1998). *Türk ailesi*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Fatma Aliye hanım evrakı: Atatürk kitaplığı kataloğu I*, (1993). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Goody, J. (2002). *Batıdaki doğu*. Dost Kitabevi Yayınları.

- Güneşilmez, Ö. F. (2023). Mecelleden Türk medeni kanununa çokeşlilik tartışmaları. *Atatürk Dergisi*, 12(1), 25-30.
- Güzel, A. (2019). Dede Korkud kitabında ev aile kavramı ve bu semantik alan kapsamındaki kelime varlığı üzerine. İ. Şahin (Ed.), *Altay toplulukları aile ve aile değerleri*. (ss. 61-70). Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları.
- Keçici, S. E. (2020). *Bilimsel araştırma yazma el kitabı*. Eğitim Yayınları.
- Kevser, A. K. & Öğüt, S. (1993). Çok evlilik. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8, 365-369.
- Kınalı-zâde, A. E. (ty). *Devlet ve aile ahlâkı*. Tercüman Yayınları.
- Konan, B. (2016). Hukuk-ı aile kararnamesinde kadının hukuki durumu ile ilgili düzenlemeler, *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi*. On iki Levha Yayıncılık.
- Kongar, E. (1991). Türkiye'de aile: yapısı, evrimi ve bürokratik örgütlerle ilişkileri, B. Dikeçligil & A. Çiğdem (Ed.), *Aile yazıları: temel kavramlar yapı ve tarihi süreç* (ss. 65-94). Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe anlamı: meal*, (1985). Nisâ suresi, 4(3). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet öncesinde Türk kadını (1839-1923)*. Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Kurt, F. (2020). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı kadın modernleşmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Lahaye, W., Pourtois, J. P. & Desmet, H. (2011). *Kuşaktan kuşağa aktarım*. İletişim Yayınları.
- Meclis-i ayân zabıt ceridesi*, (1332/1916). 1(8), TBMM Yayınları.
- Meclis-i ayân zabıt ceridesi*, (1331/1915). 3(40), TBMM Yayınları.
- Miller, B. C. (1996). *Aile araştırma yöntemleri*. Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Nirun, N. (1994). *Sistematik sosyoloji yönünden aile ve kültür*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Oğuz, B. (2002). *Türkiye halkının kültür kökenleri*. Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. Alkım Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2007). *Osmanlı toplumunda aile*. Pan Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı'da değişim ve anayasal rejim sorunu*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Osmanlı belgelerinde birinci dünya harbi*. (2013). Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Perrot, M. (2008). Ailenin işlevleri. *Özel hayatın tarihi: Fransız devriminden büyük savaşa*. (ss. 109-125). Yapı Kredi Yayınları.
- Polat, M. (2022). *Osmanlı Devleti'nde çok eşlilik* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Prost, A. (2010). Aile ve birey. *Özel hayatın tarihi: birinci dünya savaşından günümüze*. (ss. 63-118). Yapı Kredi Yayınları.

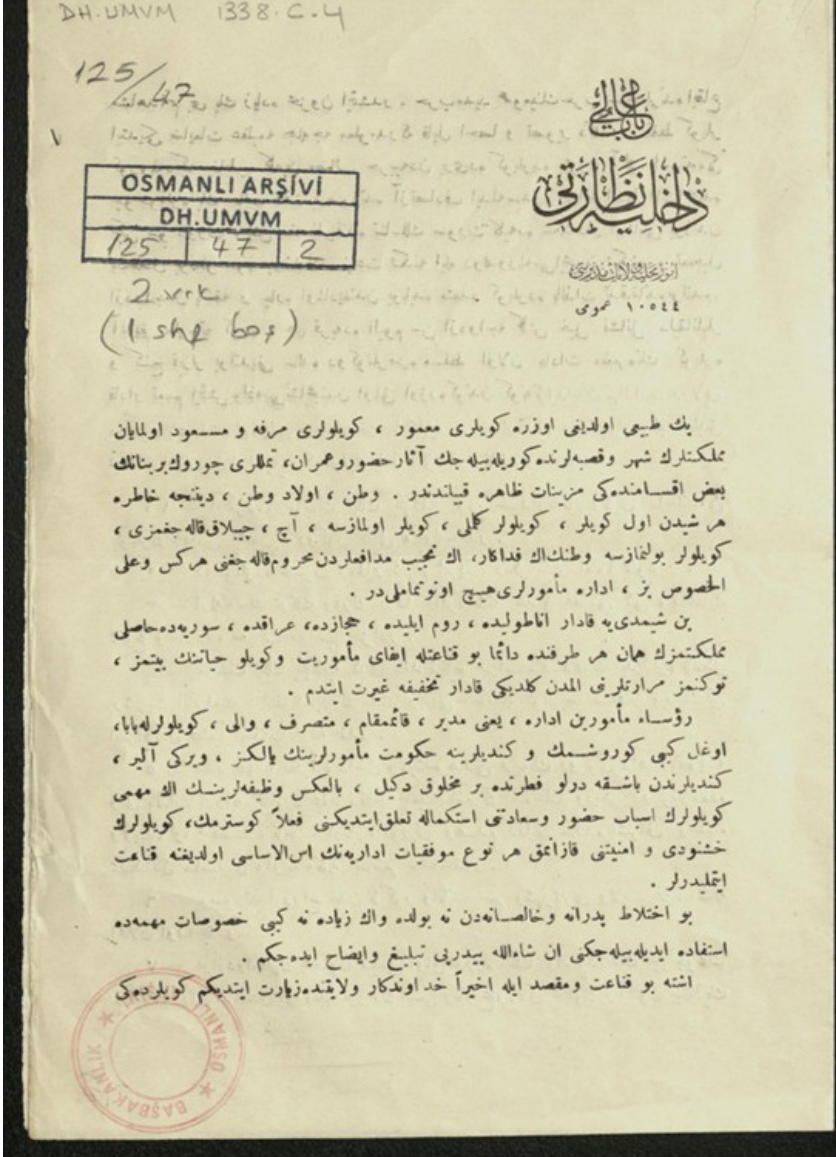
- Rahmani, A. S. (2023). *Osmanlı Devleti'nde kadının hukuki statüsü ve Cumhuriyet döneminde kadın haklarında yaşanan yenilikler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Reyhan G. (2021). Mütareke döneminde müslüman Osmanlı kadınlarının gayrimüslimler İranlılar ve Javalılar ile evlilikleri. *Atatürk Yolu Dergisi*, 68, 429-462.
- Savaş, R. (ty). Modernleşme sürecinde iki Osmanlı aydını: Fatma Aliye ve Mahmut Esad tartışması. *Din Kültür ve Çağdaşlık*, 247-256.
- Serbestoğlu, İ. (2012). Öteki perspektifiyle Osmanlı kadınının İranlılarla evlenme yasağı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 213-220.
- Sevinç, N. (1987). *Eski Türklerde kadın ve aile*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Sultan II. Abdülhamid'in aile albümü*, (2009). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şahinkaya, R. (t.y.). *Cumhuriyet köye, köylü kadına ve Türk ailesine ne getirdi?* Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.
- Şemseddin S. (2015). *Kâmûs-ı Türkî*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı. (1991). Aile politikaları karşılaştırmalı ülkeler panoraması.
- Tekinay, S. S. (1978). *Türk aile hukuku*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Türk, V. (2019). Tüg fiili ve düğün kavramı üzerine. İ. Şahin (Ed.), *Altay toplulukları aile ve aile değerleri* (ss. 137-144). Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No. 2709 (1982). *Resmî Gazete* (17863 9 Kasım 1982).
- Ülken, H. Z. (1991). Aile, B. Dikeçligil & A. Çiğdem (Ed.), *Aile yazıları: temel kavramlar yapı ve tarihi süreç* (ss. 27-32). Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. Ülken Yayınları.
- Ülker, Ç. (2012). *II. meşrutiyet dönemi dergilerinde kadın imajı: 1908-1914* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Ünal, M. (1991). 1917 tarihli hukûk-ı aile kararname, B. Dikeçligil & A. Çiğdem (Ed.), *Aile yazıları: temel kavramlar yapı ve tarihi süreç* (ss. 371-398), Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Yamakoğlu, C. (2015). *Devlet olmak için aileden devlete*. İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Yaşar, F. T. (2019). Evliliği kolaylaştırmak: geç dönem Osmanlı'da izdivaç ilanları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 2591-2609.
- Yaşar, F. T. (2020). İkinci meşrutiyet döneminde bir çöpçatanlık ajansı: teshil-i izdivaç ve teşkil-i aile idarehanesi. *SUTAD*, 49, 419-436.
- Yetim, B. (1994). *Tanzimat döneminde Türk aile yapısı: 1839-1876* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Yıldırım, A. (2023). *Türk aile hukuku*. Monopol Yayınları.

- Yılmaz, H. K. (1990). *Aziz Mahmud Hüdayi ve celvetiyye tarikatı*. Üsküdar Belediyesi Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2019). İslam hukukunda çok eşliliği meşru kılan şartlar ve buna ruhsat veren özel durumlar. *Bilim-nâme*, XXXVII (1), 559-591.
- Zeytin, Z. & Ergün, Ö. (2018). *Türk medeni hukuku*. Seçkin Yayınları.

Belge 1. Osmanlı Devleti'nde ve başka ülkede yapılan evlilikler hakkında Bâb-ı Âli hariciye nezareti'nin görüşü (BOA. HR. H. 00099. 00018. 021).

Belge 2. Osmanlı Devleti'nde dâhiliye nezareti tarafından vilâyetlere gönderilen genelge ile evliliğin teşvik edilmesi (BOA. UMVM. 00125. 00047. 002). **Belge 3.** Saray mensuplarının nikâhlarının yapılması hakkında

Belge 3. Saray mensuplarının nikâhlarının yapılması hakkında
(BOA. BEO. 004442. 333117. 002).

